

JULIAN JEZIORO

ORCID: 0000-0001-7378-000X

Uniwersytet Wrocławski

julian.jezioro@uwr.edu.pl

Prawo cywilne PRL — wybrane zagadnienia prawa autorskiego

Słowa kluczowe: prawo autorskie, autorytaryzm, totalitaryzm, utwór, licencja przymusowa, wzorce umowne w zakresie prawa autorskiego, umowa wydawnicza.

CIVIL LAW OF THE POLISH PEOPLE'S REPUBLIC: SELECTED ISSUES OF COPYRIGHT

Abstract

The author, presenting in a limited way the results of research on the law of the Polish People's Republic, discusses two institutions regulated in the 1952 Act on copyright — the compulsory license under art. 16 and 17 and the implementation of the Council of Ministers's powers (resulting from art. 33 § 1) to determine the principles and rates of remuneration for authors and contract templates. In accordance with art. 33 § 2, in relation to the provisions of the contracts covered by them, they were absolutely binding. The first of them limited the protection of subjective "ownership" rights to works, enabling their specific, although limited by their function, "expropriation", while the second resulted in a significant and real restriction of the freedom of contracts regarding the use and disposal of copyright to works. This analysis leads to the conclusion that adapting the law shaped in a different system and political realities — in this case, its specific "totalization" — does not require large-scale changes in the existing regulation. It is only enough to modify the institutions of fundamental importance for the implementation of the principles of a specific political order. At the same time, in the reality of the totalitarian state of the Polish People's Republic, the acts issued on the basis of art. 33 of the Copyright Act of 1952 were the most important to fulfil the purpose of these principles.

Keywords: copyright, authoritarianism, totalitarianism, work, compulsory license, contract templates in the field of copyright, publishing agreement.

Wprowadzenie

W okresie PRL stosunki w zakresie szeroko rozumianego prawa autorskiego uregulowane były dwiema ustawami. Do 31 lipca 1952 roku obowiązywały przepisy ustawy z 29 marca 1926 roku o prawie autorskim¹, a następnie przepisy ustawy z 10 lipca 1952 roku o prawie autorskim². Porównując te dwa akty, trudno oprzeć się wrażeniu, że druga z tych ustaw, choć uchwalona w realiach państwa, które można określić jako ukształtowane ustrojowo i politycznie na wzór „stalinowski”, jest li tylko niewielką przeróbką pierwszej, której korzeni należy szukać w całkowicie odmiennych realiach ustrojowych i politycznych Rzeczypospolitej okresu międzywojennego. Co potwierdza także bardzo szeroka recepcja wynikających z tych przepisów rozwiązań do aktualnie obowiązującej ustawy z 4 lutego 1994 roku o prawie autorskim i prawach pokrewnych³. A przecież — z jednej strony jest to system państwa gospodarki rynkowej pierwotnie demokratycznego, a w schyłkowym okresie z elementami typowymi dla państw autorytarnych, a z drugiej państwa gospodarki nakazowo-rozdziałowej, ukształtowanego politycznie na wzór ZSRR. Przypomina to relację między uregulowaniem powszechnego prawa cywilnego w okresie międzywojennym a przepisami kodeksu cywilnego, który nie wymagał szerokiej i pogłębionej nowelizacji w okresie transformacji ustrojowej przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia. I z niewielkimi zmianami dotychczasowych przepisów obowiązuje w postaci, w jakiej został uchwalony w 1964 roku.

Trudno tej sytuacji nie uznać za intrygujący, swoisty „fenomen” prawa polskiego prywatnego, który nie znajduje większego odbicia w sytuacji innych państw zaliczanych do bloku sowieckiego w naszej części Europy. Opracowanie to ma na celu przedstawienie ograniczonych wyników badań, które zmierzają do sprawdzenia zasadności wymagającej pogłębionych badań tezy, iż dostosowanie prawa prywatnego ukształtowanego w odmiennych realiach ustrojowych i politycznych, w tym przypadku — jego swoista „totalizacja”, nie wymaga zakrojonych na dużą skalę zmian w istniejącym do tej pory w innym ustroju uregulowaniu, a wystarczające jest jedynie zmodyfikowanie instytucji o znaczeniu fundamentalnym dla realizacji zasad konkretnego porządku ustrojowego. A ściślej dotyczy dwóch instytucji unormowanych w ustawie z 1952 roku — licencji przymusowej uregulowanej w art. 16 i 17 oraz wynikającej z art. 33 § 1 kompetencji Rady Ministrów do ustalania zasad i stawek wynagrodzeń twórców oraz wzorców umów, które na podstawie art. 33 § 2 w stosunku do postanowień objętych nimi umów miały charakter bezwzględnie wiążący. Pierwsza z nich ograniczała potencjalnie zakres wyłączności praw podmiotowych majątkowych („własnościowych”) do utworów — umożliwiając ich swoiste, ograniczone — „wywłaszczenie” na potrzeby określone

¹ Dz.U. z 1936 r. Nr 36, poz. 360 (dalej: ustawa z 1926 roku).

² Dz.U. poz. 234; z 1975 r. poz. 184; z 1989 r. poz. 192 (dalej: ustawa z 1952 roku).

³ Tekst. jedn. Dz.U. z 2019 r. poz. 1231 ze zm. (dalej: ustawa z 1994 roku).

w ustawie jako „społeczne”, natomiast druga realnie doprowadziła do istotnego ograniczenia swobody umów dotyczących korzystania i rozporządzania prawami autorskimi do utworów. Oba analizowane rozwiązania dotyczyły instytucji, które należy uznać za fundamentalne dla prawa prywatnego, decydujących o kształcie ustroju społeczno-gospodarczego ustalonego w konstytucji. W ujęciu Konstytucji z 2 kwietnia 1997 roku⁴ — własności, która pojmowana szeroko⁵ objęta jest zasadą równej ochrony bez względu na jej formy, a w szczególności w porównaniu z regulacją poprzedniej Konstytucji PRL z 1952 roku bez uprzywilejowanego traktowania „własności społecznej”. Oraz zasady swobody umów w zakresie kształtowania ich treści — zasadniczo wyrażonej aktualnie w art. 353¹ k.c.

Autor dostrzega także szerszy kontekst, który ma znaczenie dla omawianej tu problematyki. Elementem „zewnętrznym”, który wpłynął istotnie na kształt regulacji prawa autorskiego w tym okresie, był fakt związania PRL postanowieniami konwencji berneńskiej w tak zwanej redakcji rzymskiej, a zwłaszcza związane z zasadą minimum konwencyjnego⁶ oraz konwencją z 1952 roku zawartą w Genewie, określaną zwykle jako „powszechna”⁷. Odpowiednio elementami „wewnętrznymi” było faktyczne „uspołecznienie” (a właściwie upaństwowienie) gospodarczej działalności medialnej (w okresie PRL głównie wydawniczej) poddanej w zasadniczym zakresie regulacji prawa autorskiego oraz kontrolowanie jej przez instytucję cenzury prewencyjnej. Cel i rozmiary tego opracowania nie pozwalają — poza wybiórczym zasygnalizowaniem tych kwestii — na ich dogłębną prezentację. Stąd głównym przedmiotem prezentacji i ograniczonych rozważań są jedynie wskazane tu instytucje prawa prywatnego jako instrumenty służące ograniczeniu zasady równej ochrony własności w szerokim tego terminu znaczeniu oraz zasady swobody kształtowania treści umowy jako elementu zasady swobody umów oraz ogólna ocena ich wykorzystania w praktyce obrotu prawami autorskimi w okresie PRL.

1. Licencja przymusowa z art. 16 i 17 ustawy z 1952 roku

Zgodnie z art. 16 ustawy z 1952 roku — w przypadkach uzasadnionych wymaganiami upowszechniania wiedzy i kultury, tylko w stosunku do dzieł opublikowanych, Rada Ministrów mogła nawet bez zgody twórcy lub jego następcy prawnego zezwolić na 1. rozpowszechnienie utworów w określony sposób, 2. przeróbkę lub przystosowanie utworu do potrzeb scenicznych, filmowych lub

⁴ Dz.U. Nr 78, poz. 483 (dalej: Konstytucja z 1997 roku).

⁵ Zob. w kwestii szerokiego i wąskiego ujęcia terminu w Konstytucji z 1997 roku D. Pokitko, *Własność w Konstytucji III Rzeczypospolitej*, RPEiS 2002, z. 2, 179 n.

⁶ Zob. więcej J. Błęszyński, *Konwencja berneńska a polskie prawo autorskie*, Warszawa 1979, s. 17 n.

⁷ Zob. więcej J. Błęszyński, *Prawo autorskie*, Warszawa 1985, s. 19 n.

radiofonicznych. Przepis ten jednocześnie zastrzegał dla twórcy pierwszeństwo przygotowania takich opracowań lub przystosowania utworu. Ponadto stanowił, że twórca zachowuje prawo do ochrony autorskich praw osobistych oraz wynagrodzenia w wysokości „odpowiadającej obowiązującym zasadom wynagradzania twórców”. Na podstawie art. 17 ustawy z 1952 roku Rada Ministrów mogła „nadać organizacji społecznej lub jednostce gospodarki uspołecznionej” wyłączne prawo wydania takich utworów.

Należy odnotować, że w okresie jej obowiązywania charakter prawny tej regulacji był sporny — S. Ritterman⁸ i A. Kopff⁹ uznawali ją za podstawę udzielenia licencji przymusowej, natomiast M. Czajkowska-Dąbrowska, wskazując na brak możliwości dochodzenia ochrony nabytych w ten sposób uprawnień przez podmiot upoważniony przez Radę Ministrów, na zasadność kwalifikowania tej podstawy jako licencji umownej¹⁰. Już samo zestawienie treści art. 16 i 17 ustawy z 1952 roku świadczy o tym, że omawiana instytucja nie została uregulowana w sposób pozwalający na jednoznaczne przesądzenie spornych kwestii z zastosowaniem reguł wykładni językowej. Jeśli za podstawę oceny uznamy treść art. 17 ustawy z 1952 roku, to należy jednak zgodzić się z oceną, że jest to instytucja prowadząca do „wyłączenia autora z jednego z podstawowych uprawnień względem utworu piśmienniczego”¹¹.

Najistotniejszą kwestią zdaje się jednak bardzo szerokie i przez to nieprecyzyjne określenie kryteriów zastosowania obu tych przepisów w praktyce obrotu oraz ograniczenie do utworów autorów polskich — ze względu na zasadę minimum ochrony wiążącą w tym zakresie PRL na podstawie konwencji berneńskiej. Ponadto krytycznie doktryna oceniała możliwość zastosowania tej instytucji do utworów nieopublikowanych po śmierci twórcy¹² i to niezależnie od uznania obowiązywania zasady *residuum* pod rządą przepisów sprzed wejścia w życie ustawy z 1994 roku¹³.

Zapewne wszystkie te elementy oraz wskazany na wstępie kontekst wyznaczony przez sytuację społeczną oraz polityczno-gospodarczą w PRL sprawił, że autor tego opracowania nie znalazł żadnego przykładu skorzystania z tej instytucji w trakcie obowiązywania ustawy z 1952 roku. Omawiane tu rozwiązania, potencjalnie w ujęciu funkcjonalnym, bardzo czytelnie prowadzące do istotnego ograniczenia, o cechach wyłączenia, praw własnościowych w szerokim tego terminu ujęciu — okazały się w praktyce PRL instytucją skrojoną prawnie na

⁸ S. Ritterman, *Zasady nowego prawa autorskiego majątkowego*, „ZNUJ. Prawo” 1955, z. 1, s. 111.

⁹ A. Kopff, [w:] S. Grzybowski, A. Kopff, J. Serda, *Zagadnienia prawa autorskiego*, Warszawa 1973, s. 167.

¹⁰ M. Czajkowska-Dąbrowska, *Rozpowszechnienie utworów przez radio*, Warszawa 1981, s. 44.

¹¹ Tak krytycznie J. Błeszyński, *Prawo autorskie*, s. 148.

¹² Tak J. Serda, *Droit moral po śmierci twórcy*, „ZNUJ. Prace z wynalazczości” 1978, z. 17, s. 100 n.

¹³ Zob. art. 16 i 78.

wyrost. A więc w istocie zbędną w odniesieniu do autorów polskich, których mogły jedynie legalnie dotyczyć. Paradoksalnie, jak powszechnie wiadomo, w realiach PRL, określonych przez kontrolowany całkowicie przez państwo tak zwanej demokracji ludowej medialny system kanałów publikacyjnych oraz takie czynniki jak permanentny deficyt papieru i innych materiałów umożliwiających wydawanie utworów oraz cenzura prewencyjna, problemem rzeczywistym autorów było raczej znalezienie możliwości opublikowania ich dzieł niż sytuacja, w której wymogi upowszechniania wiedzy i kultury uzasadniały swoiste ich do tego przymuszanie przez zastosowanie instytucji uregulowanych w art. 16 i 17 ustawy z 1952 roku. Natomiast instytucja wpisywała się dobrze w ideologiczny, w swojej istocie abstrakcyjny, obraz ogólny omawianej tu regulacji, świadcząc o swoistej „socjalizacji” prawa autorskiego, polegającej na stworzeniu instytucjonalnych gwarancji realizacji zasad ustrojowych PRL. W tym zakresie — dyferencjacji własności w celu wzmocnienia ochrony własności społecznej.

Jej ograniczoną praktyczną użyteczność (choć zapewne trudną do akceptacji w oderwaniu od okoliczności konkretnego przypadku — w odniesieniu do utworów nieopublikowanych) można jedynie dostrzec w ówczesnym stanie prawnym w odniesieniu do dzieł osieroconych. Autor tego opracowania, stosując analizę uwzględniającą koncepcję kierunkowo zorientowanej użytkowości utworów, opisał¹⁴ rozważaną, ale niezastosowaną w tym przypadku, możliwość legalizacji wydania tłumaczenia (opracowania utworu) w odniesieniu do nieopublikowanej wcześniej kroniki parafialnej spisanej jako dziennik w okresie oblężenia Festung Breslau przez proboszcza parafii św. Wawrzyńca, dziekana i radcę duchownego ks. Paula Peikerta¹⁵. Rozważania te prowadzą dodatkowo do wniosku, że tego typu instytucje mogą być użyteczne także aktualnie w kształtowaniu stosunków dotyczących własności intelektualnej w odniesieniu do utworów lub sposobów korzystania z nich kierunkowo zorientowanych zewnętrznie¹⁶, a więc w wypadku prawa autorskiego — w odniesieniu do wskazanych już dzieł osieroconych (zob. art. 35⁵ n. ustawy z 1994 roku) oraz zwłaszcza przedmiotów własności przemysłowej (zob. art. 82 n. ustawy z 30 czerwca 2000 roku Prawo własności przemysłowej¹⁷). Oczywiście każdy z tych przypadków realizuje funkcję odmienną od

¹⁴ J. Jezioro, *Kronika parafialna a „użytkowe” korzystanie z utworów — wybrane zadnienia na przykładzie praktycznym*, „Dyskurs Prawniczy i Administracyjny” 2019, nr 1, s. 123 n.

¹⁵ P. Peikert, *Kronika dni oblężenia, Wrocław 22 I–6 V 1945 r.*, przeł. K. Jonca, A. Konieczny, Wrocław 2009.

¹⁶ Zarys tej koncepcji zob. między innymi w J. Jezioro, *Sposób wyrażenia utworu architektonicznego jako element prawnego wyodrębnienia tego rodzaju utworów*, [w:] *Wybrane zagadnienia polskiego prawa prywatnego: księga pamiątkowa ku czci Doktora Józefa Kremisa i Doktora Jerzego Strzebinczyka*, red. J. Jezioro, K. Zagrobelny, Wrocław 2019, s. 93–101; *idem*, *Utwór jako element przedmiotu świadczenia w umowach o tzw. „świadczenia edukacyjne”*, [w:] *Ius est ars boni et aequi: księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Józefowi Frąckowiakowi*, red. A. Dańko-Roesler *et al.*, Warszawa, 2018, s. 383–394.

¹⁷ Tekst jedn. Dz.U. z 2021 r. poz. 324.

dającej się przypisać uregulowaniu art. 16 i 17 ustawy z 1952 roku, ale wynika to nie z charakteru prawnego instytucji, lecz stosunków społeczno-gospodarczych, jakich ma dotyczyć.

2. Ograniczenie swobody umów na podstawie art. 33 ustawy z 1952 roku

O ile uregulowanie art. 16 i 17 ustawy z 1952 roku w obrocie nie znalazło praktycznego wyraźnego zastosowania w okresie PRL, o tyle upoważnienie Rady Ministrów do ustalania zasad i stawek wynagradzania twórców oraz wzorców umownych dotyczących wykorzystania utworów w poszczególnych rodzajach twórczości było wielokrotnie wykorzystywane w celu ograniczenia swobody kontraktowania.

Jak wskazano, akty wydane na tej podstawie przez Radę Ministrów — do wejścia w życie zarządzenia Ministra Kultury i Sztuki z dnia 10 lipca 1990 roku w sprawie odstąpienia od ustalania umów wzorcowych oraz zasad i stawek wynagradzania za utwory wydawane w formie książkowej, utwory fotograficzne, muzyczne, plastyczne i sceniczne oraz dzieła lutnicze¹⁸, a więc do 7 sierpnia 1990 roku — miały w odniesieniu do autorów polskich charakter bezwzględnie wiążący. Podstawa ich wydawania, a więc art. 33 ustawy z 1952 roku, traktowana była jako podstawa samodzielna. W szczególności przeciwstawiano ją uregulowaniu art. 384 k.c. — stanowiącego podstawę do ustalania ogólnych warunków i wzorców umów w pozostałym zakresie.

Praktyka wydawania tych aktów przez Radę Ministrów rodziła wiele zastrzeżeń. Już w odniesieniu do ich formy prawnej wskazywano między innymi na to, że jako akty wykonawcze do ustawy z 1952 roku powinny być wydawane w formie rozporządzeń publikowanych w Dzienniku Ustaw. W praktyce wiele z nich wydawanych było jako uchwały tego organu — na przykład uchwała nr 136 z 10 lipca 1975 roku dotycząca wynagrodzeń kompozytorskich¹⁹. Ponadto pojawiły się i były stosowane akty wydawane w formie zarządzenia Ministra Kultury i Sztuki, które J. Błęszyński trafnie określił jako „regulacja ułomna” — prawnie nie mogły bowiem kształtować praw podmiotowych, a jednocześnie w ówczesnym stanie prawnym ich stosowanie mogło być traktowane jako nieważne na podstawie art. 58 § 2 k.c.²⁰ W efekcie zakres tej regulacji był i bardzo obszerny, i zróżnicowany — przykładowo A. Wiśniewski, komentując te przepisy w opracowaniu z 1979 roku dotyczącym umowy wydawniczej, wymienia kilkanaście

¹⁸ M.P. nr 90, poz. 240.

¹⁹ Tak J. Błęszyński, *Prawo autorskie*, s. 192.

²⁰ *Ibidem*, s. 193 i przywołany tam wyrok SN z dnia 4 maja 1979 r., I CR 133/79, OSNCP 1980, nr 6, poz. 117.

takich aktów²¹. Co ciekawe, choć zbiorczo uchylone zostały zasadniczo wskazanym zarządzeniem Ministra Kultury i Sztuki z dnia 10 lipca 1990 roku, to, ze znanej piszącemu te słowa praktyki, w działalności niektórych wydawców stosowane były po utracie ich mocy prawnej, a więc po 7 sierpnia 1990 roku, jeszcze przez wiele lat. I zasadniczą cezurą w tym zakresie w praktyce obrotu stała się dopiero data wejścia w życie ustawy z 1994 roku.

W innym miejscu wyraziłem już opinię, że taki stan ówczesnej regulacji stosunków wydawniczych ocenić należy — ze względu na stopień szczegółowości ingerencji w tej formie w treść stosunków prawnych, w obrocie z udziałem autorów polskich, a zwłaszcza „masowe” stosowanie wzorców umownych — jako przekształcenie umowy wydawniczej w umowę adhezyjną, zawieraną według wzorców opracowanych centralnie dla różnych rodzajów utworów, i ocena ta jest nadal aktualna²².

W praktyce oznaczało to skrajne ograniczenie swobody umów odnośnie do kształtowania treści powoływanego w ten sposób stosunku z umowy wydawniczej i zastąpienie jej treścią centralnie zunifikowaną, przy ukształtowaniu stosunku jako oderwanego od efektów ekonomicznych, jakie były wynikiem korzystania z praw autorskich. Stan taki miał przez cały okres PRL charakter trwały, a niewielkie zmiany w omawianym tu uregulowaniu były wywołane potrzebą przeciwdziałania zjawiskom inflacyjnym, które nasiliły się zwłaszcza pod koniec lat osiemdziesiątych ubiegłego stulecia. Mając na względzie zmiany w tym zakresie, można było odnieść wrażenie, że następowało zbliżenie zasad ustalania wynagrodzenia z tego tytułu — do systemu wynagrodzeń pracowniczych w ówczesnych jednostkach gospodarki społecznej²³. Zapewne był to świadomie wybrany ze względu na funkcje omawianego tu uregulowania parametr waloryzacyjny.

Dla pełności obrazu należy także podkreślić, że przedstawione tu zasady dotyczyły jedynie stosunków umownych wewnętrznych — w znaczeniu umów zawieranych przez krajowych wydawców z autorami polskimi (zamieszkałymi w Polsce), natomiast odmienne zasady dotyczyły autorów obcych (zamieszkałych za granicą). Ta dwoistość wynikała ze związania PRL konwencją berneńską, konwencją powszechną lub porozumieniami dwustronnymi (na przykład dotyczyło to autorów z ZSRR) oraz realia ekonomiczne takich stosunków²⁴. Akty wydane na podstawie art. 33 nie były w tym zakresie wiążące, a stosowano do nich „zasady ustalane w zarządzeniach wewnętrznych Ministra Kultury i Sztuki”²⁵.

²¹ A. Wiśniewski, *Umowa wydawnicza. Komentarz — przepisy*, Warszawa 1979, s. 5–6.

²² Zob. więcej J. Jezioro, *Zawarcie umowy i formowanie stosunku wydawniczego w świetle ustawy o prawie autorskim z 1952 r.*, Wrocław 1994, s. 34–35.

²³ *Ibidem*, s. 32.

²⁴ W odniesieniu do sytuacji autorów polskich publikujących za granicą zob. W. Popiołek, *Z problematyki umów wydawniczych zawieranych przez autorów polskich w obrocie międzynarodowym*, „Problemy Prawne Handlu Zagranicznego” 2, 1978, s. 156 n.

²⁵ Tak więcej A. Wiśniewski, *op. cit.*, s. 44, który jako przykład przywołuje zarządzenie nr 68 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 4 kwietnia 1957 r. w sprawie zasad wynagrodzeń autorów i zasad

Przedstawiony tu stan dość czytelnie przystaje do swoistości pojmowania funkcji uregulowania prawnego stosunków wydawniczych w PRL jako przede wszystkim centralnie sterowanego narzędzia realizacji „polityki kulturalnej państwa”. Należało przez to rozumieć kształtowanie za pomocą instrumentów medialnych świadomości społecznej według wzorców uznanych za pożądane w systemie wartości realizowanych przez PRL, a wyznaczonych przez zasady polityczne oraz ustrój społeczno-gospodarczy określony w Konstytucji z 1952 roku. W realiach tego czasu i miejsca współcześnie pojmowaną rolę medium, jakim jest internet, odgrywało w dużej mierze słowo pisane. Przy czym medium to w oderwaniu od tego, jak może być wykorzystane, a więc w szerszej kulturowej perspektywie, ma oczywiście przede wszystkim wymiar pozytywny, umożliwiło bowiem powstanie „człowieka cywilizowanego”²⁶ — stanowi narzędzie ujednoczenia społeczeństw, umożliwia jednostce emancypację z najbliższego, często ograniczającego go otoczenia, co jest warunkiem zapewnienia wolności osobistej jednostki oraz demokratyzacji społeczeństw. Jednak w wypadku monopolizacji sposobów wykorzystania mediów słowo pisane może posłużyć zniewoleniu, ograniczeniu instrumentów poznawczych i totalnemu kształtowaniu lub choćby manipulowaniu świadomością zbiorową do celów takiego monopolisty.

Trudno nie sformułować oceny, że omawiane tu instytucje w okresie PRL były głównie elementem realizacji drugiego z tych celów, choć ich praktyczne wykorzystanie okazało się zróżnicowane. W wypadku PRL było to możliwe — pod warunkiem odejścia od zasad rynkowej komercjalizacji efektów działalności twórczej uregulowanej prawem autorskim i w praktyce pełniło tę funkcję tak długo, jak długo działalność wydawnicza nie była związana z rachunkiem ekonomicznym. W praktyce oznaczało to istnienie centralnie sterowanego narzędzia do negatywnej selekcji dzieł sprzecznych z zasadami tej polityki oraz dotowania wydawnictw deficytowych, a także zapewnienia wpływu centrum decyzyjnego państwa na stan majątkowy autorów, wyznaczony przez wysokość uzyskiwanych przez nich w skali globalnej i indywidualnie wynagrodzeń²⁷. Swoistym, typowym dla systemów totalitarnych, uzupełnieniem tego stanu regulacji unormowania prywatnoprawnego był działający równolegle system cenzury prewencyjnej, obejmujący nie tylko działalność wydawniczą, lecz także całość szeroko rozumianej działalności medialnej prowadzonej w PRL.

---

zawierania umów wydawniczych z autorami zagranicznymi (poza ZSRR), zob. też przywołane tam porozumienia i literaturę.

²⁶ Tak M. McLuhan, *Wybór pism*, Warszawa 1975, s. 85 n.

²⁷ Zob. więcej J. Jezioro, *Zawarcie umowy i formowanie...*, s. 11 n.

***

Na koniec trudno oprzeć się szerszej, ogólnej konkluzji prowadzonych tu rozważań: analizowane w opracowaniu przykłady uregulowania stosunków autorskich — wydawniczych w PRL trudno uznać za wyjątkowe. W istocie są one wynikiem zastosowania „uniwersalnych” metod umożliwiających realizację swoistych dla takich formacji zadań każdej formy ustrojowej, której celem jest ograniczenie demokracji. Pewną osobliwością jest natomiast to, że w uregulowaniu polskiego prawa autorskiego z 1952 roku zastosowano metodę nie tylko pozwalającą na stworzenie narzędzia prawnego o przedstawionej tu skuteczności, lecz także dodatkowo możliwe było „wkomponowanie” go w system, który w pozostałym zakresie odpowiadał standardom prawa prywatnego państwa o odmiennych cechach ustroju społeczno-gospodarczego oraz wyznaczonym przez standardy umów międzynarodowych.

Bibliografia

- Błęszyński J., *Konwencja berneńska a polskie prawo autorskie*, Warszawa 1979.
- Błęszyński J., *Prawo autorskie*, Warszawa 1985.
- Czajkowska-Dąbrowska M., *Rozpowszechnienie utworów przez radio*, Warszawa 1981.
- Jezioro J., *Kronika parafialna a „użytkowe” korzystanie z utworów — wybrane zadnienia na przykładzie praktycznym*, „Dyskurs Prawniczy i Administracyjny” 2019, nr 1.
- Jezioro J., *Sposób wyrażenia utworu architektonicznego jako element prawnego wyodrębnienia tego rodzaju utworów*, [w:] *Wybrane zagadnienia polskiego prawa prywatnego: księga pamiątkowa ku czci Doktora Józefa Kremisa i Doktora Jerzego Strzebinczyka*, red. J. Jezioro, K. Zagrobelny, Wrocław 2019.
- Jezioro J., *Utwór jako element przedmiotu świadczenia w umowach o tzw. „świadczenia edukacyjne”*, [w:] *Ius est ars boni et aequi: księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Józefowi Frąckowiakowi*, red. A. Dańko-Roesler et al., Warszawa 2018, s. 383–394.
- Jezioro J., *Zawarcie umowy i formowanie stosunku wydawniczego w świetle ustawy o prawie autorskim z 1952 r.*, Wrocław 1994.
- Kopff A., [w:] S. Grzybowski, A. Kopff, J. Serda, *Zagadnienia prawa autorskiego*, Warszawa 1973.
- McLuhan M., *Wybór pism*, Warszawa 1975.
- Peikert P., *Kronika dni obłężenia, Wrocław 22 I–6 V 1945 r.*, przeł. K. Jonca, A. Konieczny, Wrocław 2009.
- Pokitko D., *Własność w Konstytucji III Rzeczypospolitej*, RPEiS 2002, z. 2.
- Popiołek W., *Z problematyki umów wydawniczych zawieranych przez autorów polskich w obrocie międzynarodowym*, „Problemy Prawne Handlu Zagranicznego” 2, 1978.
- Ritterman S., *Zasady nowego prawa autorskiego majątkowego*, „ZNUJ. Prawo” 1955, z. 1.
- Serda J., *Droit moral po śmierci twórcy*, „ZNUJ. Prace z wynalazczości” 1978, z. 17.
- Wiśniewski A., *Umowa wydawnicza. Komentarz — przepisy*, Warszawa 1979.

Akty prawne i orzeczenia

- Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r., Dz.U. z 1952 r. Nr 33, poz. 232.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483.
- Ustawa z dnia 29 marca 1926 r. o prawie autorskim, Dz.U. z 1936 r. Nr 36, poz. 360.
- Ustawa z dnia 10 lipca 1952 r. o prawie autorskim, Dz.U. poz. 234; z 1975 r. poz. 184; z 1989 r. poz. 192.
- Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych, tekst jedn. Dz.U. z 2019 r. poz. 1231 ze zm.
- Ustawa z dnia 30 czerwca 2000 r. Prawo własności przemysłowej, tekst jedn. Dz.U. z 2021 r. poz. 324.
- Zarządzenie nr 68 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 4 kwietnia 1957 r. w sprawie zasad wynagrodzeń autorów i zasad zawierania umów wydawniczych z z autorami zagranicznymi (poza ZSRR) [npubl.].
- Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 10 lipca 1990 r. w sprawie odstąpienia od ustalania umów wzorcowych oraz zasad i stawek wynagradzania za utwory wydawane w formie książkowej, utwory fotograficzne, muzyczne, plastyczne i sceniczne oraz dzieła lutnicze, M.P. nr 90, poz. 240.
- Wyrok SN z dnia 4 maja 1979 r., I CR 133/79, OSNCP z 1980 r., nr 6, poz. 117.